

Tudományos örökség átmentése – IV. rész

Life and Activity of Some Hungarian Born Scientists – IV.

Viața și activitatea unor oameni de știință de origine maghiară – IV.

Szócs Huba László

ny. egyetemi docens

Abstract

The life and activity of some unremembered Hungarian born scientists is presented.

Rezumat

Se prezintă viața și activitatea unor oameni de știință de origine maghiară care au fost uitați sau nu sunt prea cunoscuți.

Jelen részben bemutatott személyek névsora:

1. GALAMB József, gépészmérnök
2. GERGELY János (John), biokémikus
3. GERGELY Péter, mérnök
4. GULYÁS Balázs, orvos, agykutató
5. HOFF Miklós (Nicholas), mérnök
6. JÁNOS Viktor (Vittorio Janos), autó konstruktőr
7. KABAY János, vegyész
8. KÁLMÁN Rudolf, mérnök
9. KELP Ilona, vegyész
10. KEVICZKY Kálmán (Coloman), fotó- és filmszakértő
11. NAGY Dénes, matematikus
12. NAGY Károly, csillagász
13. PÁTER TERES Gusztáv, csillagász
14. PAULAY Gusztáv, biológus
15. SOMORJA (SOMORJAI) Gábor, fizikai kémikus
16. STODOLA Aurel, mérnök
17. SZABLYA Helén és SZABLYA János, mérnökök
18. TELEKI Géza, geológus-geográfus
19. ZALA László, mérnök
20. ZSÁMBOKI János és LÁZING Farkas, térképészek

1. GALAMB József, gépészmérnök

Makón született 1881. február 3-án, meghalt Detroitban 1955. december 4-én. Az elemi iskolát és a gimnázium első négy osztályát szülővárosában végezte. Édesapja korán meghalt, ezért ügyvéd bátyja fedezte tanulmányi költségeit. Tanulmányait majd a szegedi Állami Fa- és Fémipari Szakiskolában illetve a Budapesti Állami Felső Ipariskolában folytatta és fejezte be 1901 júniusában. Legelső munkahelye a diósgyőri Vasgyár volt, ahol üzemmérnöki oklevéllel műszaki rajzolóként dolgozott. Ezután egyéves sorkatonaságát töltötte, mely után ösztöndíjként Németországban több gépjárműipari cégnél dolgozott illetve tanulmányúton vett részt.

Hamburgból 1903. október 6-án az Amerikai Egyesült Államokba ment, hogy az 1904-es autóvilágkiállítást megtekintse. Útközben megtekintette Hollandia és Belgium gépkocsigyárait. Az Egyesült Államokban 1905-től a Ford Motor Company gyárban működött mint tervező mérnök, majd a gyár fő konstruktőre lett. Itt áttervezte a Ford-N modellt hűtőrendszerét. A magyar FARKAS Jenő és az amerikai Childe WILLS-szel együtt ő alkotta meg a Ford T-modell alkatrészeinek tervét, melynek során jelentős műszaki újításokat alkalmazott, így a bolygóműves sebességváltót és a levehető hengerfejű motort. Ez (GALAMB József vezetésével), lehető-

vé tette 1913-tól a szalagszerű sorozatgyártást, így a T-modell a világ első népautója lett; húsz évig gyártották, közel 15 és fél millió darab készült, 2000-ben 100 000 darab működőképes volt a világban. 1915-től FARKAS Jenővel együtt elkészítette a Fordson sorozatgyártású mezőgazdasági traktor terveit. Ebből hat darabot küldött Makóba testvéreinek, akik itt családi céget is alapítottak, majd Békéscsabán is lerakatot alapítottak. Az alkatrészek Fiumén keresztül érkeztek.

Az első világháború alatt hadigépek tervezésével foglalkozott (tengeralattjáró-kereső, harckocsik, repülőgépmotorok, sebesültszállító gépkocsik stb.). A II. világháború idején, 1942-ben, FORD kívánságára, hathengeres kiskocsit tervezett. Henry FORDdal végig jó barátságot ápolt. Ami a megbecsülését illeti, megemlítjük, hogy fizetése annyi volt, mint az Egyesült Államok elnökéjé (75 000 dollár évente).

1915-ben kapta meg az amerikai állampolgárságot, 1917-ben megnősült, Dorotty Bechammel-t vette el. Házasságukból két lány született, Clair 1919-ben és Gloria 1927-ben.

Magyarországra több alkalommal is hazalátogatott, utoljára 1932-ben, és előadásokat tartott a Magyar Mérnök és Építész Egyletben.

Később gyomorbántalmak és szívbetegség kínozza. Szívrohamból felépülve 1944 márciusában az aktív munkától visszavonult, orvosai tanácsára nyugdíjazását kérte. Detroitban halt meg 1955-ben.

2. GERGELY János, biokémikus

Magyarországon született. Vegyész oklevelét a budapesti tudományegyetemen szerezte, 1942-ben. Itt találkozott SZENT-GYÖRGYI Albertyel, aki a Biokémiai Tanszék vezetője volt; 1946-ban, az ő segítségével Angliába, a Leeds-i Egyetemre utazott, ahol a biokémia kvantumelméleti vonatkozásait kutatta, különös tekintettel a keményítőknél a félvezetőkhöz hasonló tulajdonságaira. Nemsokára SZENT-GYÖRGYI kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba (1948-ban). GERGELY János elnyerte a PhD címet a Leeds-i Egyetemen és ugyancsak az Egyesült Államokba utazott, ahol állásra tett szert a Nemzeti Egészségügyi Intézetben (National Institutes of Health), amelyen SZENT-GYÖRGYI Albert kutatói ösztöndíjat alapított, Bethsedában, Marylandban. Itt dr. GERGELY két évet töltött. Innen 1950 szeptemberében, egy évre átment a Wisconsin-i Egyetem Enzim Intézetébe, ahonnan a Massachusetts-i Általános Kórházba ment át, és itt vállalt állást. Kutatói és egyetemi pályafutásának további idejét Bostonban töltötte. Itt, mint biokémikus dolgozott az Általános Neurológiai Intézetben és mint docens (Associate Professor) a Harvard Egészségügyi Iskola Biológiai Kémia és Molekuláris Gyógyszerészeti Tanszékén. Ugyanakkor főmunkatársa volt a Bostoni Orvosi Intézetnek. Szakmai pályafutásának betetőzésekként a budapesti Semmelweis Egyetem 1987-ben, az Orvostudomány Tiszteletbeli doktorává avatta.

Tudományos, elméleti és kísérleti eredményeire tekintettel 1996. július 27-én, Bostonban közel 200 tudós szimpóziumot tartott GERGELY János kiváló pályafutásának méltatására. Nagy érdeműl kidomborították azt a hatást, amit pályatársaira és főleg fiatal kutatókra tett. Aláhúzták, hogy a Massachusetts-i Általános Kórházi laboratóriuma rendkívül termékeny volt; sok olyan kutató, aki másként nem tudta volna kiteljesíteni programját, itt valósította meg azt. A Bostoni Élettan-orvosi Kutató Intézetben megalapította az Izom Kutatás Fejlesztő központot, ami által sok olyan személy tudományos pályafutását befolyásolta, aki aztán valamely neves izomkutató akadémiai intézetnek lett tagja.

3. GERGELY Péter, építészmérnök, statikus

1936. február 12-én született Budapesten. Daganatos betegségben 59 éves korában halt meg a New-York állambeli Ithacában.

Már gyermekkorában vonzódott a matematikához, mégis építészmérnök lett, viszont nagy sakkjátékos hírben állt és szerette a klasszikus zenét.

Tanulmányait részben Magyarországon, majd Kanadában és az Egyesült Államokban végezte, mivel 1956-ban részt vett a budapesti forradalomban, emiatt el kellett hagynia az országot. Először Ausztriába, majd Kanadába menekült. 1960-ban szerzett mérnöki oklevelet. Montrealban, 1963-ban doktorált az Illinois Egyetemen. Ezután, 1975-től 32 évig az ithacai Cornell Egyetem Szerkezetépítési és Környezetvédelmi Tanszékének volt professzora és vezetője. 1992-ben díszdoktori címet adományozott neki a Budapesti Műszaki Egyetem, tekintetbe véve jelentős nemzetközi tevékenységét a vasbetonfejlesztés és építőipari mechanika terén, de már előbb több nemzetközi díjjal tüntették ki. A földrengéseknek az épületekre való hatása volt egyik kutatási területe. Eredményeit több mint 100 szakdolgozatban ismertette, melyeket földrengészónákban lévő atomreaktorok építésénél használnak fel. Jelentősen hozzájárult a Földrengésmérnöki Nemzeti Központ megalapításához (USA).

4. GULYÁS Balázs orvos, agykutató

Kollégáinak kellene foglalkoznia életművének méltatásával, de tekintettel az alap kutatásokról vallott nézetéért, ide kívánczok.

A forradalom évében, 1956-ban született Budapesten. A pannonhalmi Bencés Gimnáziumban tanult és érettségizett. Orvosi oklevelet 1981-ben szerzett Budapesten (SOTE), de emellett fizikát is hallgatott (ELTE). Aztán külföldre ment, és 1983-tól 1988-ig a Leuven-i Katolikus Egyetem, neuro- és pszichofizikai laboratóriumában, mint kutató dolgozott. Tanulmányait sem hanyagolta el, munkája mellett filozófiát valamint egyház- és európai-jogot is tanult.

1988-tól már kutatóprofesszor a stockholmi Karolinska Egyetemen, a Neurofiziológiai valamint Idegtudományi Tanszéken, továbbá a PET laboratórium vezetője. Nemcsak hazánk, hanem több külföldi tudományos intézményének is tagja, így: 1995-től az MTA külső, 2003-tól az Academia Europae rendes tagja, a Nyugati Magyar Tudományos Tanács ügyvezető igazgatója, a College de France vendégprofesszora és a Collegium Budapest külső tagja.

Alapkutatás nélkül elhal a gazdaság – állítja. Sajnos – írja –, az MTA-tól elvont alapok éppen az alap kutatásokat érintik. Bírálja az egykori pénzügyminiszteri álláspontot, miszerint az alkalmazott kutatást kell fejleszteni, mert az hajt közvetlen hasznot. Ez az álláspont Nyugaton már kiment a divatból. 1825 óta (a SZÉCHENYI általi alapítás éve) az MTA betölti hivatását, ezért nem helyénvaló, ha külső emberek, politikusok támadják ezt az intézményt, ahelyett, hogy szívvel-lélekkel (de főleg anyagiakkal) támogatnák. Az EU azt szeretné, ha minden tagállam a GDP 3, azaz három százalékát fordítaná tudományos kutatásra, illetve oktatásra, Magyarországon ez 0,9 % alatt van.

GULYÁS professzor amellet kardoskodik, hogy a külföldön szétszóródott, ott dolgozó, több mint egy millió honfitársunk vagy volt honfitársunk, a hazai tudományos élet alakításába beleszólhasson, természetesen a megfelelő kötelezettségek vállalásával. Így az MTA a nemzetegyesítés egyik fontos tényezője lehetne. Ugyanakkor kifejezi azt a gyanúját, hogy az ún. rendszerváltás óta a jelenlegi tudomány- és oktatáspolitikát az célozza, hogy a magyar oktatás és tudomány versenyképtelenné legyen, tökéletesen kiszolgálva a globalizmust.

5. HOFF Mikós (Nicholas), repülő tervező mérnök

Magyaróváron született 1906. január 3-án, Californiában (Stanford USA) hunyt el 1997. augusztus 4-én.

Középiskolai tanulmányait a budapesti Fasori Evangélikus Gimnáziumban végezte Több mérnöki oklevelet szerzett, így: építőmérnöki (feltehetőleg a budapesti akkori műegyetemen), gépészmérnöki (Zürichi Szövetségi Műegyetem), időközben a budapesti Weiss Manfréd Műveknél repülőgép-tervezéssel foglalkozott), és repülőgépmérnöki (talán helyesebb azt mondani, hogy az aeronautika) szakmában. Ugyanis erre mutat, hogy miután 1939-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba és tanulmányait a Stanford Egyetemen folytatta (és ugyanott doktorált is), ezután a Brooklyni Műegyetemen lett professzor. A standfordi egyetemen viszont, ahová visszatért, hamarosan megszervezte az aeronautikai tanszékét és intézetet, melyet azután 1957 és 1971 között vezetett is. Itt dolgozott, mint az aeronautika és az asztronautika professzora.

Tudományos és fejlesztői kutatásai (repülők és űrjárművek mechanikai szilárdsága) elismeréseként, több tudományos intézmény tagjává választotta. Így: USA Nemzeti Akadémia, Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia, Magyar Tudományos Akadémia, Amerikai Mechanikai Akadémia (elnöke 1980-ig), az Amerikai Légierő Vezérkara Tudományos Tanácsadó testülete, a NATO Aeronautikai Kutató-fejlesztési Tanácsadó Bizottsága, a Technion (tiszteletbeli doktor). Több kitüntetést is kapott: az Amerikai Mérnöktársaság Kármán-érme (1972), a New-York-i Tudományos Akadémia Laskowitz-érme, az Amerikai Aeronautikai–Astronautikai Intézet Pendray-díja (1971) és Guggenheim-érme (1983), annak elismeréseként, hogy „egész életében kiváló mérnökként és tanárként hozzájárult aeronautikai szerkezetek tervezésének elméletéhez és gyakorlatához”.

6. JÁNOS Viktor (Vittorio JANOS), autótervező

Született 1891. április 12-én az olaszországi San Giorgio Canavese nevű helységben, bevándorlók gyermekeként. 1965-ben hunyt el ugyanabban a helységben.

Mivel édesapját a helybeliek Vittorio JANÓnak hívták, ez lett a neve az ifjú JÁNOS Vikornak is, ezen a névben ismerte a nyugati, autós világ. Egyes források szerint autótervező és konstruktőr volt, tanulmányaira utalás nélkül, más források szerint mérnök volt. Inkább az előbbi érvényes, mert már 18 éves korában műszaki rajzoló, illetve 20 éves korában már tervező volt a FIAT tervezési illetve fejlesztési osztályán. Ezek szerint nem nagyon maradt ideje egyetemre, főiskolára járni. A szakmát édesapja mellett sajátította el, aki kovácmesterként vándorolt ki, de olyan utalás is van, hogy Torinóban egy fegyverraktár műszaki igazgatója

volt. Természetesen egyik utalás sem zárja ki a másikat. Így talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy JÁNOS Viktor autodidakta volt, és talán az sem közömbös, hogy abban az időben (az 1918–20-as években) a munkáltató azt nézte, hogy mit tud a leendő dolgozó, és nem firtatta a diplomáját.

Mindenesetre édesapja volt az, aki felismerve fia tehetségét, az autóipar felé irányította. Már 1911-ben felvették a torinói központú FIAT céghez, amely a legmodernebb volt abban az időben. Itt együtt dolgozott a kor talán leghíresebb tervezőjével, Carlo CAVALLIVAL, és már dolgozhatott a FIAT 805-ös számú versenyautó megtervezésénél. JÁNOS Viktor bizonyított, így már 1921-ben kinevezték vezető tervezővé. 1923-ban átment az Alfa Romeo céghez, a cég hívására. Itt 1924-ben megtervezte első Alfa-modelljét, a P2-t. Ez nyolchengeres 140 lóerős motorral rendelkezett, és végsebessége 225 km/óra volt. Később megnövelték a teljesítményt 175 LE-re és két porlasztót helyeztek bele. Ez a versenykocsi 1924-ben részt vett a II. Cremonai versenyen és sorra verte versenytársait. A kocsi hét éven át veretlen volt. VIKTOR János tervei alapján 1927-ben kezdtek gyártani a 6C 1500-as Alfa kocsit. Ennek is nagy sikere volt. A vállalat a húszas években komoly válságon esett át, felszámolása is felmerült, de versenyautói sikereinek köszönhetően ez nem következett be. Nem megyünk bele a további műszaki részletekbe; JÁNOS Viktor viszont továbbra is folytatta világszínvonalú tervező munkáját, annál is inkább mivel az üzemet 1932-ben már az IRI-t (Institute for Industrial Reconstruction, Ipari Újjáépítési Intézet) vezette. Már nem annyira a versenyjárművekre, hanem a közúti járművekre, buszokra, teherautókra összpontosították a termelést. Így az Alfa Romeo újra felvirágzott, ami JÁNOS Viktor tevékenységének is köszönhető. Tervezői tevékenységét később más híres cégeknél folytatta: mind a Lanciánál, mind a Ferrarinál szívesen látott tervező volt.

7. KABAY János gyógyszervegyész, KELP Ilona férje

Nem lenne teljes KELP Ilona tevékenységének leírása (l. később), ha nem emlékeznénk meg KABAY Jánosról, aki tudományos munkatársa volt KELP Ilonának, de mint férje közreműködött a bükk-szentmihályi (ma tiszavasvári) Alkaloida Vegyészeti Gyár megalapításában.

1896-ban Bükk-szentmihályon született, 1936-ban Budapesten halt meg.

Kidolgozta és szabadalomként benyújtotta 1925-ben a morfinnak közvetlenül zöld mákból való előállítását. Valójában ez indokolta az Alkaloida megalapítását 1927-ben. 1932-ben kidolgozta a morfin előállítását száraz, kicsépeelt mákszalmából is, ami nagy jelentőségű volt, mert jelentős megtakarításhoz, és a termelés fokozásához vezetett. Így az Alkaloida nem csak belföldre, hanem külföldre is szállíthatott morfin. Sajnos, jellemző módon, csak ekkor kezdte támogatni a magyar állam is, viszont a külföld felfigyelt rá, a Népszövetség Kábítószer Ellenőrző Bizottsága meghívta 1934-ben Genf-be, hogy ismertesse találmányát. Sajnos 1936-ban meghalt, így találmányának sorsát felesége, KELP Ilona intézte tovább.

8. KÁLMÁN Rudolf, mérnök

Budapesten született, 1930. május 19-én. Teljes nevén KÁLMÁN Rudolf Emil. 1943-ban kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba.

Mind alap (bachelor), mind mester (master) fokozatát villamosmérnök szakmában, a Massachusetts Institute of Technology egyetemen szerezte, 1953-ban illetve 1954-ben. Doktorátusát 1957-ben, a New York Városi Columbia University egyetemen fejezte be.

Matematikusként dolgozott 1958-tól 1964-ig a Baltimore-i Matematikai Kutató Intézetben; ezután professzorként a Stanford Egyetemen, 1964-től 1971-ig; 1971-től 1992-ig a Floridai Egyetem „Rendszerek Matematikai Elmélete Központjának” kutató professzora és igazgatója. Svájcban is dolgozott (1973 óta, nyugalomba vonulásáig), mint a zürichi Svájci Szövetségi Technológiai Intézet vezetője.

Gazdag oktatói és kutatói tevékenységének köszönhetően több neves tudományos intézet is tagjává választotta: Egyesült Államok Nemzeti Akadémiája; az Amerikai Nemzeti Mérnöki Akadémia, az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia, külső tagja a magyar, az Orosz és a Francia Tudományos Akadémiájának. Számos kitüntetést is kapott: Becsületérem IEEE (amerikai mérnöki egyesület) 1974; ugyancsak előbbtől 1984-ben megkapta a századik fennállásának emlékére kibocsátott érmet, 1985-ben pedig egyike volt a Kyoto-Díj kitüntetettjeinek, melyet a japán Nobel-díjként is emlegetnek. Talán a legfontosabb, korszakalkotó találmánya, az ún. Kálmán–Bucy-szűrő, melyet BUCY amerikai mérnökkel dolgozott ki. Ennek segítségével eltávolítható a zaj a hasznos információból, helyreállíthatóak hiányos mérési adatok, az elektronikus-pörgettyű rendszerek nélkülözhetetlen tartozéka. A találmány kidolgozásában óriási szerepe volt KÁLMÁN Rudolf magas matematikai tudásának. Feltétlenül meg kell említenünk KÁLMÁN Rudolf hozzájárulását a lineáris és nemlineáris ellenőrző és vezérlő rendszerek elméletéhez és üzemeltetéséhez. Igaz, hogy KÁLMÁN találmányát eleinte nem fogadta osztatlan lelkesedéssel a mérnök-társadalom, de idővel a szakma meggyőződött ennek hasznáról, miután látogatást tett a NASA amesi Kutató Központjában (Ames Research Center),

1960-ban, ahol később találmányát felhasználták az Apollo-programban, a NASA űrkompokban, a tenger-alattjárókban, az űrhajókban és az űrfegyverekben.

Érdemei betetőzésekképpen az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Barack OBAMA, 2009. október 7-én, átnyújtotta neki a Tudomány Nemzeti Érmét (National Medal of Sciences), amely ott a legmagasabb tudományos kitüntetés.

9. **KELP Ilona**, vegyész, KABAY János felesége

Magyarországon született 1887-ben és Ausztráliában halt meg 1970-ben.

Valószínűleg a budapesti tudományegyetemen szerzett vegyész oklevelet, és ott is doktorált 1923-ban. Kiváló hallgató és doktorandusz volt, ezért a Műegyetemre is átjárhatott, amit csak igen kivételes esetben engedélyeztek hölgyeknek.

Tanulmányai befejezése után (tekintsük ezt doktori oklevele megszerzése évének, 1923), férjhez ment KABAY Jánoshoz (szintén vegyész). Együtt megalapították az akkori büdszentmihályi (ma tiszavasvári) Alkaloida Vegyészeti Gyár Rt-t. (1927). KABAY halála után KELP Ilona lett a gyár szakmai irányítója. Így, a Népszövetség őt kérte meg, hogy készítse el *A morfin meghatározása mákszalmában Kabay János módszerével* c. tudományos leírást. Érdemei elismerésül arcképe 1997-ben (festmény) bekerült a Magyar Vegyészeti Múzeum *Híres vegyészek arcképcsarnokába*, így KELP Ilona az első vegyész, akinek képét itt kiállították. KABAY János és KELP Ilona elsőként oldották meg a morfinnak száraz mákszalmából történő előállítását. Az eljárás külföldi (pl. Lengyelország) üzemi gyártása KABAY János, míg nemzetközi elismertetése KELP Ilona nevéhez fűződik. A háború után családjával együtt Ausztriába, majd onnan 1950-ben Ausztráliába vándorolt, ahol 1970-ben hunyt el. Tudományos és műszaki eredményeit, a KABAY Jánoséival együtt, Magyarország mellett a nemzetközi tudomány és technika is kamatoztathatta.

10. **KEVICZKI Kálmán (Coloman)**, katonatiszt, fotó- és filmszakértő, ufológus

Ruttkán, a történelmi Turóc megyében született 1909. augusztus 21-én. Édesapja főjegyző, édesanyja tanítónő volt. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után, a magyarüldözések miatt, áttelepedtek a mai Magyarország területére, Pesterzsébetre. A kalocsai Érseki Főgimnáziumban kezdett tanulni, majd 1927-ben a pesterzsébeti Kossuth Lajos Reálgimnáziumban folytatta. Rendkívüli rajz tehetsége miatt, rajztanára a Képzőművészeti Akadémiára javasolta. Azonban nem ide, hanem önkéntesi éve után, a Zrínyi Katonai Akadémiára iratkozott be, majd innen a Magyar Királyi Ludovika Akadémiára került. Itt, a képzőművészeti szakörben folytatta már régebben megkezdett rajzoló és festészeti ténykedését. Miután megszerezte hadnagyi oklevelét, csapattiszt lett. Filmművészeti és technikai tanulmányait Berlinben és Bécsben (UFA) folytatta. Tanulmányai befejezése után a Magyar Királyi Honvédség vezérkari filmesztályának produkciós vezetőjeként dolgozott. Több mint 30 katonai dokumentum- és oktatófilmet készített. Ez utóbbira nagy súlyt fektetett, a szolgálati szabályzat bemagolása helyett. Az oktatófilmek bevezetését és gyártását szorgalmazandó, sok írást közölt a Magyar Katonai Szemlében.

Katonai és filmszakértői tevékenysége miatt a II. világháború utáni magyarországi politikai rezsimben, háborús bűnössé nyilvánították. E miatt kénytelen volt az Amerikai Egyesült Államokba emigrálni. New-Yorkban élt 1952 óta; itt is halt meg, hosszas betegség után, 1998. július 27-én.

11. **NAGY Dénes** matematikus, tudomány- és technikatörténész

Marosvásárhelyen született. Tanulmányai: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1975-ben matematikusi diploma, 1982-ben bölcsész diploma. Ugyanezen az egyetemen kezdte oktató munkáját (1979–1985) is és a tudomány- és technikatörténet oktatását kezdeményezte. Televíziós előadásokat is tartott a „Gólyavári Esték”-ben, melyek a Mindentudás Egyeteme elődjének is tekinthetők. 1986-tól már külföldi egyetemeken tanított és kutatott: arizonai Állami Egyetem USA, 1986–1988; Dél-Csendes Óceániai Egyetem, Suva, Fidzsi szigetek, 1989–1993; Tsukuba Egyetem, Tsukuba Science City, Japán, 1993–2000, Felsőbb Kutatások Intézete, Melbourne, Ausztrália 2011-től.

Látható tehát, hogy két állam egyetemének is előadó- és kutatóprofesszora. Publikációi, 20 könyv és 140 dolgozat, melyek magyarul, angolul, japánul, németül, franciául, oroszul, kínaiul jelentek meg. Alapító tagja a Nemzetközi Szimmetria Társaságnak (1989), amely az interdiszciplináris együttműködést hivatott elősegíteni, nemcsak a művészet és tudomány, hanem a műszaki- és társadalomtudomány terén is. Egyéb-ként is NAGY Dénes professzor elkötelezett híve az interdiszciplináris gondolkodásnak. Több tudományos konferenciát, kongresszust is szervezett. Számos tudományos testület is tagjává választotta és sok kitüntetést is kapott: 2007-től az Argentin Morfológiai Társaság tiszteletbeli tagja, és többek között megkapta a japán Katakusi-díjat (2002) is. A felsorolt nyelveken tartott több mint húsz országban tudományos előadást.

12. NAGY Károly, csillagász

Révkomáromban született 1797. december 6-án, 1868. március 2-án halt meg Párizsban..

Tanulmányait 1819-ben kezdte a Bécsi Egyetem Vegyészeti Karán, később közgazdaságtant és matematikát is hallgatott, valamint arab nyelvet. Itt a Csillagászati Observatóriumban dolgozott két évet, mint gyakornok, Littrow mellett. Ez nagy hatással volt későbbi tevékenységére. Bécsben élt; hazatérése után Károlyi Lajos gróf, majd Batthyány Kázmér gróf pénzügyeinek intézője. 1847-ben gróf Batthyány Kázmér birtokainak székhelyére, Bicskére költözött, és mint a gróf uradalmi igazgatója tevékenykedett. Itt megtakarított pénzén, 460 ezüst forintért, megvásárolt a Batthyány-birtokból egy részt, a Galagonyás nevű dombon. Csillagvizsgáló építéséhez fogott még ezen évben, Pollack Mihály tervei szerint. Batthyányi gróf e célra százezer alapítványt tett. Több épületet emeltek, így két tornyot kupolával és egy harmadikat, forgatható fedéllel, már előbb. A központi épületben műszerterem és könyvtár is helyet kapott. A csillagászokról is gondoskodott, nekik lakóházat építtetett, a harmadik, különálló torony mellett.

Közben külföldön több tanulmányutat is tett, így Brüsszelbe, majd Párizsba látogatott, 1834-ben, pedig Angliában, majd Amerikában járt, itt az oktatást és népművelést tanulmányozta, meglátogatta a jelentős tudományos intézményeket. Több mint száz tudományos dolgot tett közzé szaklapokban a matematika, a csillagászat, a magyarországi mértékek, tudomány-, jelesül a magyar csillagásztörténet stb. területéről.

A méterrendszernek Magyarországra való bevezetőjeként tekinthetjük. Saját pénzén Párizsból hozta be a méter- és tömegetalon hiteles másolatát, valamint a decimális számrendszer gondolatát, szükségességét.

A csillagászat fejlesztéséért, érdemei elismeréséül, bolygót neveztek el róla.

13. PÁTER TERES Gusztáv, csillagász

Teljes nevén TERESTYÉNI Ágoston, de külföldön az Ágoston megfélelőjét, a Gustavot használta.

Kecskeméten, született 1931-ben, Oslóban halt meg 2007. december 21-én.

A kecskeméti Piarista Gimnáziumban érettségizett, kitűnő eredménnyel. Itt mindjárt megjegyezzük, hogy ennek dacára az orvosi egyetemre nem vették fel, az „osztályharc” szellemében (1947. év a kommunizmus megszilárdulása Magyarországon), mivel polgári családból származott. Ezért úgy határozott, hogy papi pályára lép, de itt sem volt szerencséje, mert a szerzetesrendeket (jezsuiták, ahová képzésre jelentkezett) feloszlatták, így a Hittudományi Akadémián tanult tovább, de innen 1953-ban kirúgták. Hogy mégis legyen megélhetése, részt vett egy villanszerelői tanfolyamon, majd a Ganz Vagonygyárban dolgozott. Az 1956-os forradalom után egyházi előjárói kérésére külföldre menekült. Burgosban és Frankfurtban tanult tovább, a teológián, ahol is licenciátust szerzett, majd 1959-ben Frankfurtban pappá is szentelték. Közben Norvégiában, az ottani magyaroknak lelkipásztort kerestek, elfogadta, 1962-től ott élt. Az Oslói Egyetemen (ahová 1967-ben iratkozott be; két évig a norvég nyelvet tanulta, majd 1969-től a természettudományi karon tanult matematikát és asztrofizikát) matematikai, fizikai és csillagászati oklevelet szerzett (1980), ami feljogosította arra, hogy középiskolában taníthassa ezeket a tárgyakat, szintén megélhetési gondok miatt. Közben megkapta a norvég állampolgárságot, ami előbbinek feltétele volt és nyilván a norvég nyelv tökéletes ismerete. Az egyetemen is dolgozott, mint a kísérleti fizikai laboratórium alkalmazottja. A napfizikusokkal volt szoros kapcsolata. 1984-től már komoly kutatói munkát is végzett, mint a Vatikáni Csillagvizsgáló (Specola Vaticana, Castel Gandolfo) munkatársa. Fő kutatási területei a napfizika, a kronológia és a kozmológia voltak, különösen ez utóbbi filozófiai vonatkozásai. Ebben a tárgykörben írta *Biblia és csillagászat* c. munkáját, mely négy kiadást ért meg magyarul; angolra is lefordították *The Bible and Astronomy* címen (három kiadás). Ebben, többek között, a bibliai történések és az égi, csillagászati jelenségek közti kapcsolatot fejtegette.

Amint látjuk, TERESTYÉNI Ágoston, azaz PÁTER TERES Gustav igazi polihisztor volt, papi hivatása mellett eredményesen művelte a csillagászatot, a matematikát és a fizikát. Mind egyházi, mind természettudósi minőségében több munkát jelentetett meg szakfolyóiratokban, pl. *Journal History of Astronomy*.

14. PAULAY Gusztáv biológus

1957. május 13-án született Budapesten. Egyetemi tanulmányait az Amerikai Egyesült Államok Yale Egyetemén végezte, ahol 1979-ben magna cum laude biológus-oklevelet kapott. A Washington Egyetemen 1988-ban Ph.D fokozatot szerzett. Disszertációjában a jégkorszak tengerszintje változásának valamint tektonikai mozgásának hatását vizsgálta a Közép-Csendes-Óceáni szigetek élővilágára. Az Egyesült Államok különböző egyetemein és kutatóintézteiben dolgozott. Ezek közül említsünk meg néhányat, a teljesség igénye nélkül, időrendi sorrendben: Biológia Tanszék, Yale egyetem, 1978–79 (kutató asszisztens); Állattan Tanszék és Harbor Laboratórium, Washington Egyetem, 1980–1987 (oktató asszisztens); Állattan Tanszék, Washington Egyetem, 1981–1988 (kutató asszisztens); Energy Resources Incorporation, amerikai Samoa sziget, 1988 (tudományos tanácsos); Harbor Laboratóriumok, Washington Egyetem, 1988–89 (adjunktus);

Élettan Tanszék, Észak Carolina Egyetem, 1989 (vendégadjunktus); Smithsonian Institute, 1990–1991 (posztdoktori ösztöndíj); Tengeri Laboratórium, Guam Egyetem, 1991–1996 (professzori asszisztens); Tengeri Laboratórium, Guam Egyetem, 1996–2000 (egyetemi docens); Tengeri Laboratórium, Guam Egyetem, 1997–2000 (igazgató); Floridai Természettörténeti Múzeum, Florida Egyetem, 2000–2003 (kurátor asszisztens); ugyanott, 2003–2006 (társkurátor); ugyanott, 2006 (kurátor); Florida Egyetem, 2007-től (kutató professzor).

Amint látható, igen gazdag és változatos egyetemi oktatói és kutatói pályát futott be. Elnyert ösztöndíjainak és kutatási szerződéseinek száma 45 körül van, kitüntetései száma pedig kb. tíz. Kb. 45 óceáni szigeten is dolgozott és szerzett szakmai gyakorlatot, valamint végzett kutatómunkát. Referált közleményeinek száma kb. 50, más közleményeinek (társszerzőkkel) száma kb. 45.

Fő kutatási területe az élettani sokféleség, élettani földrajz, trópusi-tengeri gerinctelenek, korallok és korallsziget-zátonyok, ezek rendszerezése.

15. **SOMORJA (SOMORJAI) Gábor**, fizikai kémikus, vegyész professzor

Budapesten született 1935-ben. Egyetemi tanulmányainak egy részét a Budapesti Műegyetemen fejezte be 1956-ban. További tanulmányait már külföldön végezte. Ph.D oklevelet, fizikai-kémiában 1960-ban szerzett a Berkeley Egyetemen (California). Ettől kezdve több egyetem tanára és kutatóintézet munkatársa: professzor Bristol Egyetem 1972, Kolloid és Felületkémiai Intézet vezetője (ACS) 1975, adjunktus Cornell Egyetem 1977, professzor Berkeley Egyetem 1978, professzor UC system 2002, főkutató Berkeley Egyetem 2009, Doctor Honoris Causa Northwestern Egyetem 2010.

Sok tudományos intézet is kitüntette, tagjává illetve tiszteletbeli tagjává fogadta: pl: Kokes-kitüntetés John Hopkins Egyetem 1976, Emmett-kitüntetés Amerikai Katalízis Társulat 1981, Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia 1983, Nemzeti Tudományos Akadémia (EÁ) 1979, Magyar Tudományos Akadémia 1992, tiszteletbeli tag a Japán Vegyészeti Társulatban 2009 és sok más.

Fő kutatási területei: fizikai kémia, szilárdtest-kémia, felületek tudománya és katalízise; a makroszkópos felületi jelenségek, mint: katalízis, adhézió, nedvesítés-kenés, élettani összeférhetőség atomi és molekulai szinten való értelmezése. Egykristályok és nano-részecskék katalitikus reakciói, szénhidrogén reakciók platina és rhodium egykristályokon, 1–10 nm nagyságrendbe eső fémszerű részecskék használata felületek oxidfilmként való bevonására, a Langmuir–Blodgett eljárás alkalmazásával.

16. **STODOLA Aurel**, mérnök

Lipótszentmiklóson született 1859. május 10-én, Zürichben halt meg 1942. december 25-én.

Kezdetől fogva egyetemi oktatóként is működött. Így 1892–1929 közt a zürichi műegyetemen az elméleti és gyakorlati gépészet professzora. Kutatási területe a gőz- és gázturbinák elméleti és gyakorlati kérdései. Az I. világháború rokkantjaira való tekintettel, F. SAUERBRUCH sebészorvossal együtt olyan kézprotézist szerkesztett, mely lehetővé tette a karcsonk-izom működését. Német, svájci és angol szaklapokban nagyszámú dolgozata jelent meg.

17. **SZABLYA János** mérnök és **SZABLYA Helén** közíró, tiszteletbeli konzul

SZABLYA János 1924. június 25-én született Budapesten. Összes tanulmányait Magyarországon végezte. Villamos-gépészmérnökként végzett és doktorátust (Ph.D) szerzett gazdaságtanból. 1951-ben feleségül vette BARTHA-KOVÁCS M. Ilonát (SZABLYA Helén), aki jóban-rosszban végig hűséges társa volt.

Az 1956-os forradalom után elhagyták Magyarországot és Bécsben telepedtek le, három kis gyermekükkel együtt. SZABLYA János 1963-ban a washingtoni Állami Egyetem oktatója lett, ahol 1965-ben a villamos mérnöki szak professzorává lépett elő. 1979-ben lett amerikai állampolgár, nyilván feleségével és gyermekeivel együtt. 1981-től az EBASCO cég villamos-műszerezési és irányítástechnikai részlegén dolgozott, amelytől 1990-ben vált meg. Észak-Amerika villamos energia fejlesztésében nagy szerepet játszott, feleségével, SZABLYA Helénnel együtt, aki a Magyar Köztársaság konzuljaként és a washingtoni sajtószövetségnek volt elnöke. Ugyanakkor tevékenyen támogatta az egyetemi hallgatókat és családjukat, valamint a politikai menekülteket is.

Tudományos pályafutása alatt SZABLYA János többek között kidolgozott egy, az elektromágneses energia konverziós folyamatára, valamint a nemlinéris elektromágneses erőkre vonatkozó elméletet.

Vendégprofesszora volt a braunschweigi Műszaki Egyetemnek, a trinidadi Nyugat Indiai és a Seattle Egyetemnek. Előadásokat tartott az energiáról és kapcsolatáról a kultúrával. Hét állam (USA) és két kanadai tartomány nyilvántartott mérnöke volt. Több mint 140 mérnöki szakcikket publikált.

Volt hallgatói Dr. John and Helen SZABLYA Energiamérnöki Ösztöndíjat alapítottak, így ápolva a SZABLYA házaspár életművét.

18. TELEKI Géza gróf, geológus-geográfus, politikus, egyetemi tanár

1911. november 27-én született Budapesten, gróf TELEKI Pál miniszterelnök fiaként (egyek források szerint: unokaöccseként), az Amerikai Egyesült Államokban, Washingtonban halt meg 1983. január 8-án.

Egyetemi tanulmányait feltehetőleg Budapesten kezdte, és Bécsben folytatta. Ott is doktorált 1936-ban (egyek források szerint már 1930-ban). A budapesti Magyar Földtani Intézetben dolgozott geológusként 1936 és 1940 között. Azután, 1940-től 1944-ig a kolozsvári (újraindult) Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem tanáraként és a Gazdaságföldrajzi- és Geológiai Intézet vezetőjeként tevékenykedett.

Politikusként is számottevő. A HORTHY Miklós kormányzó által kinevezett fegyverszüneti delegáció tagjaként 1944. szeptember 28-án Moszkvába utazott és részt vett a tárgyalásokon és egyik aláírója (1944. október 11-én) a MOLOTOV szovjet külügyminiszter által Magyarországnak átadott fegyverszüneti feltételeknek. Az október 15-i sikertelen kiugrási kísérlet, valamint HORTHY Miklós lemondása és SZÁLASI Ferenc hatalomátvétele után Moszkvában maradt. A fegyverszüneti küldöttség tagjaival együtt részt vett az Ideiglenes Nemzetgyűlés, valamint az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállítását előkészítő tárgyalásokban. Ezután visszatért Magyarországra, 1944. december 12-én érkezett Debrecenbe. Részt vett a Nemzetgyűlés képviselőinek megválasztásában (Pécs, Kaposvár, Bonyhád, Szekszárd). A Debreceni Nemzeti Bizottság december 15–16-i gyűlésén pártonkívüliként delegálta az új törvényhozásba. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány kinevezte vallás- és közoktatási miniszternek. Felkérésre elvállalta a Polgári Demokrata Párt elnöki tisztségét, erről azonban 1945. július 26-án, a baloldali pártok nyomására le kellett mondania. Tegyük hozzá, nem csoda, hiszen arisztokrata volt. A TILDY-kormány megalakulása után (1945. november 15.) visszavonult a politikai tevékenységtől és a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági Karán mint a gazdaságföldrajz professzora oktatott.

A mindinkább balra tolódó politikai élet miatt, 1949-ben kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba. Politikai múltjára tekintettel 1950 és 1955 között a Virginia Állami Egyetemen docensként, a külügyi tanulmányok tanszéken dolgozott. 1955-től kezdve nyugdíjba vonulásáig sokoldalú szakmai ismereteit a George Washington Egyetem geológia tanáraként hasznosította.

Több tanulmányt írt és publikált gazdaságföldrajzi és geológiai témákban. Érdemei elismeréséül számos amerikai és nemzetközi tudományos társaság választotta soraiba.

19. ZALA László, mérnök

Életrajzi adatai hiányosak. Sokáig, (15 évig) a NASA Glenn Facilities Electrical Systems Management Branch főmérnöke. A 2000/2001-es tanévben a Budapesti Műszaki Egyetem vendégprofesszora. Az Amerikai Egyesült Államokban a Magyar Múzeum vezetőségi tagja. Nagy érdeme, hogy ez a múzeum létre jöhetett, fiatalok és idősek okulására. A 2001. május 15-i, az Egyesült Államok és Magyarország közt, a külső kozmikus térség kutatására megkötött egyezmény is jórészt neki köszönhető. Ez nemcsak a békés célokat kitűző tudományos kutatást szorgalmazza, de előírja a kutatók cseréjét is. Az egyezményt amerikai részről a NASA és más kutatóintézet vezetői írták alá.

20. ZSÁMBOKI János, polihisztor és követői

1531. június 1-én született Nagyszombaton, vagyonos, polgárosodott nemesi családban. Bécsben hunyt el 1584. június 13-án. Több néven is szerepel, mint: SÁMBÉKI, SAMBUKY, SAMBUCUS. Ez utóbbi latin változat a legismertebb a korabeli irodalomban. Egyetemi tanulmányait jórészt külföldön végezte, nyilván családja támogatásával, erre utal sokirányú külföldi utazása. A wittenbergi egyetemre 1545. június 29-én iratkozott be, utána következett Bécs, Strassburg (1550), Párizs (1552, itt, mint bölcséleti magister végzett), Padova (1555, ahol orvosi oklevelet is szerzett). Tehetsége és felhalmozott tudása következményeként már 1557-ben Bolognában egyetemi tanár. Bécsbe csak 1564-ben tért vissza; itt II. MIKSA, majd II. RUDOLF császár udvari orvosaként és történetírójaként dolgozott. Utazásai során az udvari könyvtár és nem utolsósorban saját, igen gazdag, 3000 kötetes könyvtára számára szerzett be könyveket.

Munkássága igen sokoldalú: orvos, történész, író, költő, térképész; gazdasági földrajzzal is foglalkozott. Ilyen irányú tevékenysége azért nagyon jelentős, mert ebből kiderül, hogy korában mit és hol tettek, tényeztek és bányásztak.

Térképészként az egykori LÁZAR „deák” (azért „deák”, mert feltehetőleg csak középiskolát végzett) munkásságát folytatta. LÁZAR deákról nem sok életrajzi adat maradt fenn. LAZARUS illetve LÁZAR titkár (secretarius) néven szerepelt és feltehetőleg BAKÓCZ Tamás esztergomi érsek (1442–1521) környezetében élt és dolgozott. A források magyarként, illetve magyar származásúként említik. Erre utal az általa készített, az első fennmaradt, nyomtatott térkép a török uralom előtti Magyar Királyságról, (*Tabula Hungariae*).

ZSÁMBOKI, a LÁZÁR deák-féle térkép felhasználásával készített újabbat Magyarországról és igen jelentős, hogy a térkép szélén háromnyelvű (magyar, német és latin) helységnévsort is közzétett. Megemlítjük még, hogy a LÁZÁR-féle térképet a vitatott származású LÁZING Farkas (sz. 1514, mh. 1564) (osztrák neve ugyanis Wolfgang LAZIUS, a bécsi egyetem egykori tanára), – aki életének nagy részét Bécsben töltötte – is felhasználta *Hungaria Descriptio* című munkájában, ugyancsak háromnyelvű névrajzot és jelkulcsot adott hozzá.

Források: külföldi és belföldi levéltárak, múzeumok fennmaradt írásai, évkönyvei, továbbá matematikai, fizikai, vegyészeti, biológiai, geológiai stb. szakmai folyóiratok, magyar és idegen nyelven, melyek még fellelhetők, valamint az informatikai világhálón (Internet) található, a hitelességet illetőleg kellő elővigyázattal felhasznált írások.

Köszönetnyilvánítás

A szerző köszöni a Lánzos Kornél–Szekfü Gyula Ösztöndíjas Alapítvány Kuratóriumának (Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata) az erkölcsi és anyagi támogatást. Nemkülönb a kolozsvári Műszaki Szemle c. folyóirat szerkesztőségének dolgozatai megjelentetését, és nem utolsósorban a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola Könyvtárának, dolgozóinak mindenkor szíves segítségét.